

Українські традиційні прикраси з бісеру: минуле і сучасність

Анотація. У статті розкрито зв'язок минулого і сучасності в мистецтві бісерного плетіння шийних і нагрудних прикрас. Схарактеризовано найпоширеніші шийні та нагрудні прикраси з бісеру – гердани та кризи. Розкрито особливості дизайну і стилістики українських традиційних прикрас з бісеру.

Ключові слова: українські традиційні прикраси, бісероплетіння, гердан, кризи.

Abstract. The article reveals the connection between the past and the present in the art of beadwork for neck and chest ornaments. The most common neck and chest jewelry made of beads is characterized – necklaces and necklaces. The peculiarities of the design and style of Ukrainian traditional jewelry made of beads are revealed.

Keywords: Ukrainian traditional jewelry, beadwork, gherdan, necklace.

Постановка наукової проблеми. У сучасному мистецькому просторі декоративно-прикладне мистецтво відіграє важливу роль. Для людської творчості декоративно-прикладне мистецтво створює широкі можливості. Важливим є те, що в українському декоративному мистецтві виражено національний колорит, національні особливості, відтворено життєвий уклад, історію, культуру нашого народу. Адже декоративно-ужиткове мистецтво народу багатогранне: воно охоплює різноманітні види вмінь і є зв'язком історичних традицій між поколіннями. Тільки завдячуючи мистецтву, народ зберіг свої самобутність, духовність, національну своєрідність.

З найдавніших часів людина любила прикрашати себе та побут, використовуючи при цьому речі, зроблені власними руками. Образне начало, високий художній рівень виробів, пов'язані з давніми звичаями та традиціями, становлять розвиток і рівень культури того чи іншого народу, важливими є національні та етнічні особливості. Естетична цінність цих виробів залежить від різних можливостей матеріалу: конструктивних пластичних і фізичних, різноманітних прийомів обробки та особливих технологічних секретів. Кожен вид декоративно-ужиткового мистецтва тісно пов'язаний з історією, національними традиціями певних регіонів і свідчить про мистецьку обдарованість народних майстрів. Основними осередками художніх народних промислів в Україні є: Опішня (Полтавська область) – килимарство; Дігтярі (Чернігівська область) – килимарство, рушники, плахтові тканини; Петриківка (Дніпропетровська область) – петриківський розпис; Кролевець (Сумська область) – кролевецькі рушники; Бубнівка (Вінницька область) – центр традиційного гончарства; Клембівка (Вінницька область) – художня вишивка; Косів (Івано-Франківська область) – килими, художні вироби з дерева, кераміка, шкіра; Вишнівка (Чернівецька область) – вироби з деревини, оздоблені різьбленням та випалюванням, та багато-багато інших.

Існує багато видів декоративно-прикладного мистецтва. Популярним нині є бісер, як матеріал для виготовлення різних виробів ручної роботи. Бісероплетіння належить до числа найбільш захоплюючих народних мистецтв, здатних перетворити оточуюче середовище на справжній осередок користі та краси.

Мистецтво плетіння бісером було відоме з давніх часів. Але цей вид рукоділля не завжди розвивався стабільно: інтерес до даного виду творчості то зростав, то раптово зникав. Проте, воно має повне право називатися нестаріючим. Нині бісер поширений у всіх культурах світу. Це є результатом того, що з покоління у покоління передавалась техніка виготовлення прикрас, узорів і народних орнаментів. Завдяки своїй різноманітності, барвистості, самобутнім народним мотивам, витонченості селянські бісерні прикраси здобули визнання не тільки на батьківщині, а й за її межами. Вироби сільських майстринь, створені понад 100 років тому, і сьогодні чарують своєю красою, вражають оригінальністю форм та кольорових поєднань: чудово пасують до сучасного одягу. А модні покази дають підставу вважати, що подібні речі будуть актуальними завжди. Дизайнери одягу використовують у своїх колекціях традиційні та етнічні мотиви бісерних виробів, а також створюють сучасні зразки виробів бісерного мистецтва.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Існує чимало мистецтвознавчих праць, де описано історію використання оздоблення з бісеру та подібних матеріалів. Це питання ґрунтовно висвітлено в працях Є. Вільчевської, Е. Джигурди-Литвинець, О. Косміної та ін. [1; 3; 4]. Так, у дослідженні Є. Джигурди-Литвинець проаналізовано різні види ручного вишивання і нанизування. О. Косміна виявила типологію прикрас із бісеру і оздоблення ними народного одягу.

Проблемі дослідження народних прикрас, у тому числі з бісеру, присвячено наукові дослідження Г. Врочинської, А. Буздан, С. Борисової, Г. Войтів, О. Полянської, Г. Савчук, Г. Стельмашук та ін. З-поміж інших, ними порушено окремі питання ретроспективи закономірностей розвитку народних прикрас у загальній історії культури, теоретичного дослідження структури бісерних прикрас, визначення їхніх комунікативних особливостей та традиційних технологій виготовлення.

Мета статті полягає у розкритті зв'язку минулого і сучасності в мистецтві бісерного плетіння шийних і нагрудних прикрас.

Виклад основного матеріалу. Нині в умовах відродження ремесел декоративно-ужиткового мистецтва бісероплетіння є досить популярним. Різними техніками плетіння виконують дерева, квіти, прикраси та інші вироби, які прикрашають наші домівки; вишивкою бісером оздоблюють одяг.

Різнотематичні прикраси для сучасної жінки є невід'ємною частиною її гардеробу. Адже саме вони роблять кращу половину людства неповторними і чарівними.

Мотиви традиційних прикрас дістались нам від предків. У ці узори вони вкладали глибокий сакральний та обереговий зміст. Ще за часів трипільської культури наші пращури носили прикраси, декорували свій одяг вишивкою, аплікаціями, розписом.

Протягом багатьох століть прикраси до одягу змінювались та вдосконалювались народними майстрами. Наприкінці 19 та початку 20 століть серед українських селян остаточно сформувались найбільш поширені традиційні прикраси: шийні та нагрудні вироби (намисто, салба, дукач, поцьорки, дукати, згарда, гердани, силянки та інші) також вушні прикраси.

Нагрудні прикраси, що виконували ритуальні та захисні функції, вберігали людину від зурочення та всіякого лиха, носили на тілі. А ось те, що вдягали поверх одягу, слугувало колоритним доповненням до традиційного українського костюму.

Жіночі прикраси в українському побуті стали обов'язковою частиною святкового вбрання, також мали своє призначення та певні особливості. За кількістю нагрудних прикрас можна було визначити, наскільки була заможною їхня власниця.

Українські селянки, навіть найбідніші, намагались не поступатись одна перед одною в кількості різнотематичних прикрас. Подібні коштовності збирались протягом кількох поколінь та передавались у спадок як сімейна реліквія. Інколи набір жіночих прикрас коштував більше, ніж будинок чи пара волів.

Купувались прикраси на сільських ярмарках та торгових рядах великих міст. Постачальниками були здебільшого місцеві ремісники, проте деякі коштовності завозились з інших країн.

Нагрудні прикраси у вбранні українських жінок займали особливе місце. Знімні коштовності, різні за формою, кольором та матеріалом, гармонійно пов'язувались між собою та надавали неповторної вишуканості традиційному українському одягу. Поєднання різних прикрас було зумовлене місцевими традиціями. Так:

- на Поліссі носили коралове та бурштинове намисто;
- на Поділлі 5-10 разків коралів доповнювали разком «баламутів» (намисто з перламутрової мушлі), ланцюжком з монетами та дрібним скляним намистом;
- Наддніпрянщина віддавала перевагу коралям, дукачу з бантом або скляному намисту з монетами, шию прикрашали бісерними «лучками»;
- на Західній Україні традиційні коралі доповнювали «писаними» поцьорками, бісерними «силянками»;
- на Гуцульщині особливе значення приділяли латунному (мосяжному) намисту – згарді, шелесту.

Бісероплетіння в Україні має дуже давню історію. На території нашої країни бісер був відомий ще за часів Київської Русі. Вперше бісер стали виготовляти на території Стародавнього Єгипту. Штучні перлини з непрозорого скла називали «бусра» (у множині «бусери»). У Європу бісер надходив з Візантії, пізніше з Венеції. Час найбільшої популярності цієї ozdobi на теренах України припадає на кінець 18 та початок 19 століття. На той час основним постачальником бісеру була Чехія.

Прикраси з бісеру набули поширення на значній частині західних областей України та в деяких місцевостях півночі та центру.

Вироби з литих кольорових намистин чудово доповнювали вбрання українських селянок. Такі прикраси завжди виглядали витончено та ніжно. Всі вони різняться за формою та кольором, також технікою виконання. Нанизували бісер без голки, лише ниткою, для цього її кінчик змащували воском, щоб була твердіша. Технологія бісероплетіння завжди носила яскраво-самобутній характер.

Найпоширенішими були шийні та нагрудні прикраси з бісеру, це **гердани** та **кризи**. Кожному з них були притаманні певний орнамент, колорит та місцеві назви. Дуже часто одна й та сама прикраса в різних селах називалась по-різному.

Прикраси у вигляді вузької стрічки або заокругленого мереживного комірця випліталися з кольорового бісеру на волосяній або шовковій основі.

Шийні прикраси з бісеру називалися «гердани», «герданки», «крайки», «ланки», «драбинки», «рядки», «пупчики» тощо.

Звична нам назва гердан походить від тюркського слова *gerdan* – «шия». Це вказує на те, що прикраса призначалась для носіння на шиї. Але не все просто, бо так називалися й інші шийні прикраси з бісеру, наприклад, силянки, драбинки, галочки, пупчики. А зараз поняття звунилося тільки до назви вузької стрічки, з'єднаної плоским бісерним медальйоном на грудях.

Гердани – нагрудні бісерні прикраси у вигляді петлі з двох смужок, з'єднаних медальйоном в місці сонячного сплетіння. Їх носили переважно чоловіки, але одягали й жінки. Цей аксесуар носили на території Лівобережної України. Орнамент, який прикрашав виріб, виконував роль захисного символу.

Здавна в Україні жінки прикрашали такими ажурними кільцями голову та шию, а чоловіки – капелюхи. Найбільш поширеними вони були в Галичині, Буковині та Закарпатті, у той час як на сході України така прикраса була маловідомою.

Здавна, бісер виконував дві функції – декоративну та захисну, а орнамент та колорит прикрас

виступали промовистими ознаками віку та свідчили про соціальний стан власника. Ось чому до нього ставилися дуже шанобливо і прикрашали ним не лише повсякденний одяг, а й народні вбрання.

Вважається, що силянки (інша назва гердан) походять з Угорщини та Румунії. У цих країнах були популярні маржеле – прикраси, дуже схожі на українські гердани.

Гердани виготовляли із дрібного якісного прозорого та непрозорого бісеру яскравих кольорів без застосування голок. Такий безголковий спосіб низання був традиційним і разом з тим надзвичайно трудомістким та тривалим процесом. Орнаменти бісерних прикрас найчастіше перегукувались з орнаментами вишивок і тканих виробів, а схеми передавались з покоління у покоління від майстра до учня.

Кризи становлять круглі коміри з бісеру, що вкривали плечі і груди панянки. Ширина їх сягала 20 см і більше. Одягали переважно на свята відразу по кілька комірів різної довжини і ширини.

Характерним для всіх гердан, незалежно від того, де їх виготовляють, є геометричний орнамент. Землю зображують за допомогою горизонтальної лінії, хвиляста символізує воду, хрест нагадує вогонь, а ромб – сонце.

На Гуцульщині люди віддають перевагу яскравим та різнобарвним прикрасам червоного та синього кольорів, які чудово підкреслюють менталітет тутешніх мешканців.

У селі Шешори блакитні прикраси нагадують водоспади, які там називаються «гуки». Темно-сині та фіолетові гердани, що уособлюють образ карпатської ночі, можна зустріти у селах Верховинського району. Якщо завітаєте до Косівського району, будете приємно вражені чіткістю композицій і дизайном білих гердан.

Рослинний орнамент найпопулярніший на Буковині. Здається, що місцеві мешканці просто зачаровані красою природи, а тому створюють вироби з любов'ю та натхненням.

Висновки. З давніх-давен і до нині аксесуари з бісеру залишаються національними оберегами. За виготовлення таких прикрас не беруться в поганому настрої, щоб не передати свої переживання у намистинки.

Нині ця чудова прикраса користується великим попитом скрізь, її носять не тільки разом з вишиванкою, а й як доповнення до ділового костюму і святкового образу. Видовжена форма гердана дуже добре підходить до підкреслення краси жіночої фігури, але носять його не тільки представниці прекрасної статі. В минулому коротші варіанти бісерних стрічок одягали і чоловіки на капелюхи. Нині у техніці бісерного ткацтва, використовуючи елементи гердана, роблять чоловічі краватки, які виглядають дуже оригінально.

У старі часи орнамент гердана був або геометричним (він повторював орнамент традиційної вишивки), або містив рослинні чи тваринні символи. Зараз фантазія майстринь нічим не обмежена, тому можна побачити прикраси з найрізноманітнішими зображеннями, включно з іконами і портретами відомих людей.

Українські жіночі прикраси, що об'єднують у собі уявлення про гармонійну красу і доцільність, вміння застосовувати окремі конструктивні та декоративні форми в єдиному ансамблі вбрання і становлять органічну частку народної культури, можуть стати тим містком, що з'єднає сучасну молодь із народною художньою традицією.

Сучасні прикраси з бісеру продовжують набувати популярності та зачаровувати своєю красою. Вони роблять будь-який образ довершеним, а людей щасливішими. Українські майстри створюють вироби з турботою та вкладають свою душу та серце в них. Вони запозичують ідеї в інших народів, але придумують власні композиції для неповторного витвору мистецтва.

Список використаних джерел:

1. Вільчевська Є. Азбука бісероплетіння. Секрети майстерності. Матеріали. Техніка. К.: Мода і рукоділля, 2007. 72 с.
2. Денисенко Г., Денисенко О. Культурна спадщина України у формуванні історичної пам'яті народу. *Краєзнавство*. Київ. 2014. № 1. С. 139-150.
3. Джигурда-Литвинець Е.М. Ручне вишивання і нанизання. К.: Вища школа, 2004. 134 с.
4. Косміна О. Традиційне вбрання українців. К.: Балтія-Друк, 2008. 341 с.
5. Матейко К. Український народний одяг: етнографічний довідник. К.: Наукова думка, 1996. С. 149-159.
6. Світлична О.М. Супрематичний конструктивізм у сучасному бісерному арт-дизайні (на прикладі авторських прикрас із бісеру Світличної А.І.). URL: http://www.confcontact.com/20121105/35_svitlichna.htm
7. Традиційні прикраси українок 19-20 століть: подорож в минуле. URL: https://ua.igotoworld.com/ua/article/985_tradiciini-prikrasi-ukrajinok.htm
8. Українська минувшина: Ілюстрований етнографічний довідник. К.: Либідь, 1993. С. 130-132.